

A. Raden:

THE TRUTH ABOUT LIES: A TAXONOMY OF DECEIT, HOAXES AND CONS

London, Atlantic Books 2021, 308 s.

Americká historička Aja Radenová ve vtipné knížce „Pravda o lžích: taxonomie klamu, hoaxů a podvodů“ (London, Atlantic Books 2021) vysvětluje iluzi poctivosti a evoluci klamu. Spojuje psychologii, filozofii a historii, aby prozkoumala nejen to, jak lži fungují, ale také proč fungují a proč se lhaní ve společnosti tak úspěšně prosazuje. Když prozkoumáme padělky, hoaxy, propagandu, pravda o lži nás obohats novým poznáním, jak klam formuje svět.

Máme sklon předpokládat, že úmyslné vykládání lži je jakási zhoubná úchylka, která je pro lháře jedinečná – možná je to důsledek mentální vady nebo nějakého morálního selhání. Není. Všichni lžeme, dokonce často. Jak uvedl Robert Trivers, profesor antropologie a biologie na Rutgersově univerzitě: „Naše nejcennější vlastnictví – jazyk – nejen posiluje naši schopnost lhát, ale výrazně rozšiřuje její rozsah.“

Knih Radenové se člení do tří velkých částí: I. Jak lžeme ostatním, II. Jak lžeme sami sobě a III. Lži, kterým věříme všichni. Lhát mohou lidé nejen o tom, co je tady a teď, ale i o tom, kdo jsme a co cítíme. Lži jsou v každodenní komunikaci až překvapivě časté. Lžeme slovy a můžeme lhát o čemkoliv, o komkoliv, kdekoliv; můžeme přepisovat fakta minulá, současná i budoucí.

Velká lež znamená, když proneseme zdánlivě neuvěřitelné tvrzení s naprostou jistotou. Velká lež je vlastně nejjednodušší druh podvodu. Stačí říct – a nejlépe prodat – opravdu nehoráznou velkou lež. Např.: „Vlastním pozemky na Marsu a prodávám nože, které se nikdy neztopí.“ Síla velké lži spočívá v její troufalosti. Čím větší a absurdnější lež je, čím méně je uvěřitelná, tím více posiluje náš základní instinkt, že by nikdo nelhal o něčem tak očividně absurdním.

Fakta zůstávají zdánlivě neměnná, bez ohledu na náš názor nebo vnímání. To je přesně to, co z nich dělá fakta. Ale zatímco fakta jsou objektivní, jak určíme, jaká fakta ve skutečnosti jsou? Pokud náš mozek vyrábí převážnou většinu toho, co vidíme, slyšíme a cítíme, ne na základě skutečných smyslových vstupů, ale spíše na základě našich individuálních očekávání, jaké by tyto vstupny měly být, jak si můžeme být těmito fakty jisti?

Problém s vnímáním je v tom, že vše je v našem mozku; není to nezpochybnitelný záznam

těchto faktů. Vnímání je jen názor. Všichni jsme si tak jisti, že známe pravdu, a přesto neexistuje žádný reálný způsob, jak rozlišit mezi faktickou realitou a našim vnímáním. Fakta mohou být fakty, ale nikdy si nemůžeme být jisti tím, co jsme viděli – nebo neviděli. Vždy se budeme vyhybat, alespoň v tomto okamžiku, tomu, co byl náš mozek připraven vidět, stejně jako budeme věřit tomu, čemu jsme byli připraveni věřit.

Základní podvody, základní lži, jsou s námi podle Radenové po celý život. Jsou utkány v našem já a mimo ně – v našich mozcích, v naší víře, v našem konání. Tyto jednoduché klamy jsou základem naší společnosti tak, jak jste si nikdy nevšimli. Můžeme lhát jen proto, že něčemu věříme. Lži, které si navzájem říkáme, jsou neoddělitelně svázaný se lžemi, které slycháme od ostatních.

Když fakta jsou v rozporu s našim subjektivním přesvědčením, je to pro nás nepřijemné. Lidé udělají téměř cokoli, aby se tomuto duševnímu nepohodlí vyhnuli – ne tím, že přehodnotí svou víru, ale tím, že budou ignorovat, odmítat nebo ničit veškeré důkazy, které ji popírají. Časem se iluze pravdy zmocní čehokoli. Čím víc to slyšíme, tím víc tomu věříme; čím víc to vidíme, tím víc tomu věříme.

Právní stát, liberální demokracie, tržní ekonomika jsou základy naší společnosti. Když se všichni shodneme na tom, že určitým věcem věříme, stanou se tyto věci – ať pravdivé či nepravdivé – v podstatě skutečností. Papirové peníze jsou jen papír, ale pokud se všichni shodneme, že tomu věříme, pokud je ctíme jako skutečnou měnu, mají hodnotu. Všichni lžeme, pořád, a všichni souhlasíme s pojmenováním určitých nepravd jako pravd. Když všichni společně něčemu věříme, tak to na sebe bere váhu reality.

Napoleon mluvil o historii jako o souboru dohodnutých lží. Protože byl Francouz a trochu emotivní, tak to vyznělo, jako bychom to dělali schválně, protože jsme uvnitř zkažení a prázdní. Ale bez ohledu na tento názor měl Napoleon pravdu. Ne proto, že by nikoho nezajímalo, co je pravda – ale proto, že jakmile ji jednou přijmeme, zdá se, že je pro nás téměř nemožné nevěřit a nelhat.

Je to překvapivě běžná reakce – taková, která odhaluje zajímavou a paradoxní pravdu o lidských bytostech: milujeme, když nám někdo lže. Realita je nudná a pravda je často zklamáním a ještě častěji únavná. Pobouření a hrůza jsou přinejmenším vzrušující. Proto existují pomluvy, legendy, hoaxy a sociální média, protože milujeme, když nám někdo lže. A co je okouzlující

a současně děsivé: čím emocionálně provokativnější lež je, tím mocnější je.

Nezáleží ani na tom, zda něčemu věříte – čím intenzivnější reakce, způsob, jakým ji chcete slyšet a potřebujete ji opakovat... a nechtěně ji šířit, ke každému, s kým přijдете do kontaktu, stejně jako skutečný virus. Lidé rádi čtou pobuřující lži a předávají je dál – i když vědí, že ty příběhy nejsou pravdivé. Pravda o lžích je podle Radenové taková, že jsou nejen nakažlivé – je téměř nemožné je vyléčit.

„Falešné zprávy“ je jen nový název pro starého podvodníka. Nejnebezpečnějším prvkem hoaxy je lidská povaha a drobné trhliny, které odhaluje a využívá. Pravda, kterou ti strašní muži znali, je pravda, kterou všichni známe, ale vytrvale odmítáme věřit: že milujeme, když se nám lže, a nakonec vítězí ten nejpůsobivější příběh. Lidé se vždy nechají strhnout vzrušením z vyprávění, které není omezeno realitou, a když tato fikce podněcuje činy s trvalými následky, způsobí, že záleží na tom, jestli to byla někdy pravda.

Pravda a lež jsou dvě strany téže mince: protiklady, které se nikdy nemohou usmířit, ale jsou ze své podstaty neoddělitelně spojeny. Tato konkrétní pravda má tendenci vzbuzovat zášť. Protože lidé dělají společné úsudky o tom, co je a co není pravda, někdy vás komunita může i podrazit, protože jde o organizovanou snahu skupiny rozvrátit, zmanipulovat, pozměnit, nebo dokonce vyvrátit vaše zkušenosti s realitou. A je to znepokojivě účinné.

Pravda je aktem konsensu: všichni se společně shodneme na tom, co je či není přijímáno jako pravda. Je to nejdůležitější, i když tichá klauzule ve společenské smlouvě. Pokud 99 % lidí věří, že papírové peníze mají vnitřní hodno-

tu nebo že Mona Lisa je k nezaplacení (a vlastně v Louvru), pak je prakticky jedno, zda jsou tyto věci věcně přesné: jsou přijímány jako pravdivé, a tudíž obsahují realitu, název, který dáváme společně zkušenosti.

Za největší lež ze všech považuje Radenová lež, že existuje jedna absolutní pravda, že existuje jedna pravdivá verze událostí, jedna pravdivá odpověď na jakoukoli otázku, jedna skutečná objektivní realita, kterou všichni prožíváme a vzpomínáme identicky. Místo toho věříme svým očím, svým smyslům, nedokonalým (spíše tvůrčím) vzpomínkám a nafouknutým smyslům či rozumu a logice. Orientujeme se v neznámé, většinou nepoznané realitě – takové, o níž kolektivně jednáme a pak se společně dohodneme, že jí budeme věřit.

Pravda je podle Radenové ve skutečnosti tím nejmocnějším a nejpřesvědčivějším klamem, jaký existuje. „Pravdou“ myslí mýtus ojedinělé pravdy – představu, že fakta jsou pravda a pravda je konkrétní, poznatelná a neslučitelná s jinými protichůdnými realitami. A i když je realita objektivní, nikdo z nás tuto realitu nevnímá takovou, jaká skutečně je; to je jen realita vnímání.

Naše individuální realita je postavena na chybném vnímání, proložena sugescí a očekáváním, přelepena předpojatostmi a pak vybrušována konsensem. A pak se znovu a znovu předělává a s každou vzpomínkou se trochu mění. Představa, že může existovat jedna jediná objektivní pravda pro každého, je podle Radenové absurdní. I když jsou některé autorčiny závěry poměrně radikální a možná kontroverzní, její knihu bychom měli pozorně číst.

Marek Loužek